

Comparative Commentary researches
Vol.3, no.2, Autumn and Winter 2017, Ser. no.6
(pp. 161-185)
DOI: 10.22091/PTT.2018.2626.1260

پژوهش‌های تفسیر تطبیقی

سال سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶،
شماره پیاپی ۶ (صفحات ۱۶۱-۱۸۵)

The Position of Exegetic Hadiths Narrated by Holy Prophet's Household (p.b.u.t) in Zad Al-Masir Exegesis

Sayyidah Vahideh Rahimi¹

Kobra Bagheri²

(Received: 9/2/1396-29/4/2017; Accepted: 8/5/1396-30/7/2017)

Abstract

Both Sunni and Shia commentators have referred to the hadiths narrated by Holy Prophet's household (p.b.u.t) from the beginning of compiling exegetic sources. Sunni commentators have differently approached to these hadiths. Some of them have cited and criticized them extensively and fairly, while others have rarely referred to them and criticized them unfairly. The present paper seeks to show how Ibn Jawzi, the famous Sunni commentator in the sixth century ('AH'), have attended and approached to these hadiths. The results show that these hadiths have not a proper and considerable position in his exegesis, because he had not only referred to them in very few cases, but also has criticized them unfairly. Many hadiths attributed to Imam Ali and other Imams in his exegesis are regarded weak hadiths.

Key words: Holy Prophet's Household, exegetic hadiths, Ibn Jawzi, Zad Al-Masir Exegesis.

---

¹ Assistant professor of department of sciences of the Holy Quran and hadith, University of Qom, svrahimi@yahoo.com

² MA student of sciences of the Holy Quran and hadith, University of Qom, k.bagheri1011@yahoo.com

Comparative Commentary researches
Vol.3, no.2, Autumn and Winter 2017, Ser. no.6
(pp. 163-185)
DOI: 10.22091/PTT.2018.2626.1260

پژوهش‌های تفسیر تطبیقی

سال سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶،
شماره پیاپی ۶ (صفحات ۱۶۳-۱۸۵)

جایگاه روایات تفسیری اهل بیت (ع) در زادالمسیر

سید وحیده رحیمی^۱

کبری باقری^۲

(تاریخ دریافت: ۹۶/۲/۱۲؛ تاریخ پذیرش: ۹۶/۶/۲۱)

چکیده

روایات اهل بیت (ع) از ابتدای تدوین منابع تفسیری مورد توجه مفسران اعم از شیعه و اهل سنت بوده است. مفسران اهل سنت، عملکرد متفاوتی در مواجهه با روایات اهل بیت (ع) داشته‌اند؛ برخی از آنان به شکل گسترده و با روش منصفانه‌ای به نقل و نقد روایات اهل بیت پرداخته‌اند؛ اما برخی دیگر علاوه بر مراجعه اندک به این روایات، در نقد آنها نیز به دور از انصاف عمل کرده‌اند. این پژوهش در پی نشان دادن میزان اقبال ابن جوزی، مفسر مشهور اهل سنت در قرن ششم هجری، به روایات اهل بیت (ع) و نحوه موضوع‌گیری او در قبال این روایات است. نتیجه حاصله از این قرار است که روایات اهل بیت (ع) جایگاه درخور توجهی در تفسیر ابن جوزی ندارد؛ چرا که ابن جوزی علاوه بر مراجعه اندک به روایات اهل بیت (ع) به شکل غیر منصفانه به نقد آنها پرداخته است. بسیاری از روایات منتسب به امیرالمؤمنین (ع) و سایر اهل بیت (ع) که در تفسیرش آمده است، از روایات ضعیف به شمار می‌آید.

کلید واژگان: اهل بیت (ع)، روایات تفسیری، ابن جوزی، زادالمسیر.

^۱ . استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم - svrahimi@yahoo.com

^۲ . دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم - k.bagheri1011@yahoo.com

۱. مقدمه

روایات پیامبر(ص) و صحابه از دیدگاه اهل سنت و روایات پیامبر(ص) و ائمه اهل بیت(ع) از دیدگاه شیعه نقش به سزایی در تفسیر کتاب خدا دارد و از اولین و مهم‌ترین منابع در تفسیر قرآن به شمار می‌رود. (شهید ثانی، ۱۴۰۸، ص ۵۰)

تحقیقات انجام شده در زمینهٔ مراجعهٔ مفسران اهل سنت به روایات اهل بیت(ع) نشان می‌دهد، این مفسران در سده‌های مختلف عملکرد متفاوتی در تعامل با روایات اهل بیت(ع) در تفسیر قرآن داشته‌اند: برخی مانند ابن عطیه (نوری، بی تا، ص ۷۲) و رشید الدین میبیدی (نوریها، بی تا، ص ۳۰) به طور فراوان از این روایات استفاده کردند و با دیدهٔ انصاف آنها نقد نموده‌اند؛ اما برخی مانند طبری، ثعالبی و ابن کثیر نه تنها در مراجعه به اقوال اهل بیت(ع) کوتاهی کرده‌اند، بلکه در نقد این روایات نیز جانب انصاف را پاس نداشته‌اند (امینی، ۱۳۹۲، ص ۴۱).

پژوهش‌های انجام گرفته در این زمینه از این قرار است: رسالهٔ دکترای حسین خاکپور با عنوان «نقش، جایگاه و میراث تفسیری اهل بیت(ع) در منابع اهل سنت» و مقالات «چگونگی تعامل طبری، ابن کثیر و ثعالبی با روایات تفسیری اهل بیت(ع)» نوشتهٔ نوروز امینی، «امام صادق(ع) در تفسیر کشف الاسرار» نوشتهٔ شهیده نوریهها و «روایات امام صادق(ع) در تفسیر المحرر الوجیز» نوشتهٔ اعظم نوری؛ اما در زمینهٔ تعامل و موضع‌گیری ابن جوزی در قبال روایات تفسیری اهل بیت(ع) تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است.

در این پژوهش، میزان اقبال ابن جوزی نسبت به روایات اهل بیت(ع) و روش مواجههٔ او با این روایات بررسی می‌شود.

۲. معرفی ابن جوزی و موضع او در قبال روایات اهل بیت(ع)

اینک نخست به معرفی ابن جوزی و سپس به روش تفسیری او نیز بیان موضع او در قبال روایات اهل بیت(ع) پرداخته می‌شود:

۱.۲. شرح حال ابن جوزی

ابوالفرج عبدالرحمن بن ابی الحسن علی بن محمد بن علی قرشی تیمی بکری، فقیه، مورخ، مفسر و محدث حنبلی مذهب از اهل سنت (م ۵۹۷ق) در شهر بغداد مدفون است و آثار فراوانی به او نسبت داده شده است که مهم‌ترین آنها کتاب «الموضوعات» در زمینه احادیث موضوع و «زادالمسیر فی علم التفسیر» در تفسیر قرآن است (ابن خلکان، ۱۳۶۴، ج ۳، ص ۱۴۰-۱۴۱؛ ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۲۱، ص ۳۶۵). او مدعی است، صحیح‌ترین روایات را در تألیف زادالمسیر به آورده است. (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۹)

ابن جوزی از علمای متعصب اهل سنت است؛ طوری که همه فرقه‌های مسلمان را تکفیر کرده و گمراه خوانده است. او دشمنی آشکار با شیعه داشته و در آثار خود شیعه را با خوارج و یهود برابر و راویان شیعه را دروغگو دانسته است (ابن جوزی، ۱۳۸۱، ص ۱۸؛ همو، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۳۸-۳۳۹). او در کتاب «الموضوعات» روایات صحیح بسیاری را که گویای فضائل آشکار اهل بیت (ع) است و از طرق فراوانی نقل شده، تنها به دلیل شیعه بودن راوی موضوع انگاشته است (همان، ۳۵۳-۳۵۵ و ۳۵۸-۳۶۱). او بزرگان و راویان شیعه بسیار تضعیف کرده است. برای مثال، او روایات امام یازدهم شیعیان را با عبارت «لیس بشیء» (همان، ص ۴۱۵) توصیف کرده است که از الفاظ جرح و مساوی با ناحق بودن سخن [و یا خود] راوی و عدم ضبط و عدالت او و نیز نشان‌دهنده روایات اندک و مجهول الحال بودن اوست (بخاری، ۱۴۰۶، ص ۱۸۸؛ ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۶۷).

۲.۲. روش ابن جوزی در تفسیر قرآن

مطالعه تفسیر ابن جوزی به نام «زادالمسیر» نشان می‌دهد، روش تفسیری او بدین گونه است که ابتدا به بیان اختلاف قرائت می‌پردازد و قرائات قراء مختلف را توضیح می‌دهد. گاهی پس از بیان اقوال مختلف، نظر خود را بیان، و در بیشتر موارد سکوت می‌کند. او سپس به روشن ساختن معانی ظاهری و کشف معانی باطنی عبارات و جمله‌ها به کمک روایات و اقوال مفسران از طبقات مختلف صحابه و تابعین گرفته تا فقهای چهارگانه اهل سنت و مفسران سده‌های اولیه اقدام می‌نماید.

ابن جوزی، به ادعای خود صحیح‌ترین روایات را در تفسیر آیات در «زادالمسیر» برگزیده (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۹) و سند روایات را حذف و اقوال را نیز به اختصار نقل کرده است. او دلیل اختصار خود را این‌گونه بیان داشته است که بیش‌تر تفاسیری که تاکنون نوشته شده یا بسیار حجیم اند و خواننده را خسته می‌کنند و یا بسیار مختصر و عاری از فوائد تفسیری اند؛ بنابراین تصمیم گرفتم کتابی در تفسیر بنویسم که در بردارنده ویژگی‌های مفید هر دو گروه تفاسیر باشد" (همان، ص ۱۱). ویژگی دیگر ابن جوزی در تفسیر قرآن، عدم اظهار نظر وی در زمینه صحت و سقم بسیاری از اقوال است (ابن تیمیه، بی تا، ج ۱، ص ۱۰۱).

۲.۳. عملکرد ابن جوزی در قبال روایات اهل بیت (ع)

ابن جوزی در تفسیر زادالمسیر، ۱۸۰ روایت از امیرالمؤمنین (ع)، ۲ روایت از امام حسن (ع)، ۲ روایت از امام حسین (ع)، ۱۰ روایت از امام سجاد (ع)، ۷ روایت از امام باقر (ع) و ۹ روایت از امام صادق (ع) نقل کرده است.

ابن جوزی، تنها درباره ده مورد از این روایات اظهار نظر صریح کرده است. او گاهی قولی را با ارائه دلیل، تأیید کرده (همان ج ۱، ص ۴۱۱) و گاهی قولی را بدون دلیل، تکذیب کرده (همان ج ۴، ص ۶۴) و در باقی موارد سکوت اختیار کرده است. (نک: همان، ج ۱، ص ۱۷۲؛ ج ۲، ص ۳۶۳؛ ج ۳، ص ۱۵۰؛ ج ۴، ص ۳۹۳؛ نمودار شماره ۳)

بسیاری از اقوال نقل شده از ائمه (ع) در زادالمسیر در موضوعات بی ارزش و کم اهمیت است؛ برای مثال، در تعیین مکان قتل هابیل از امام صادق (ع) نقل کرده که شهر بصره بوده (همان، ج ۱، ص ۵۳) یا در مقدار زمانی که شجره طیبه به ثمر می‌نشیند، از امیرالمؤمنین (ع) آورده که ۸ ماه بوده (همان، ج ۲، ص ۵۱) و یا در تعیین مکان جوشیدن آب در زمان طوفان نوح از امیرالمؤمنین (ع) نقل کرده که مسجد کوفه (همان، ج ۲، ص ۳۷۳) بوده است.

ابن جوزی از ائمه (ع) بسیار اندک نقل کرده است که این ظاهراً ناشی از تعصب او بوده است. شاهد آن که او اقوالی را در فضیلت خلفا (همان، ج ۱، ص ۵۵ و ۳۳۰؛ ج ۲، ص ۱۲۰؛

جایگاه روایات تفسیری اهل بیت(ع) در زادالمسیر | ۱۶۷

ج ۳، ص ۲۱۵) و انکار فضائل اهل بیت(ع) نقل کرده است. (همان، ج ۲، ص ۲۳۱-۲۳۲؛ ج ۴، ص ۶۴)

۳. روایات امیرالمؤمنین(ع) در زادالمسیر

ابن جوزی ۱۸۰ روایت از امیرالمؤمنین(ع) در تفسیر زادالمسیر نقل کرده که ۱۲۰ مورد از این روایات تفسیری و ۶۰ مورد روایات غیر تفسیری است. ۷۰ مورد از روایات با واژه «قال» نقل شده که ظاهراً مورد تأیید ابن جوزی است و ۴۰ مورد با واژه «رُوی» و ۳ مورد با واژه «نُقِلَ» نقل شده که حاکی مورد تأیید نبودن آنها نزد اوست و باقی موارد بدون استفاده از این واژگان نقل شده است (نمودار شماره ۱). بررسی روایات این روایات (نمودار شماره ۲) نشان می دهد، نزدیک به نیمی از آنها از روایات ضعیف به شمار می آید.

۳.۱. روایات امیرالمؤمنین(ع) در زادالمسیر منقول با واژه «قال»

روایات نقل شده از امیرالمؤمنین(ع) از سوی ابن جوزی با واژه «قال» شامل گونه‌های مختلفی از روایات تفسیری است که در هرگونه به بررسی نمونه‌ای از آن پرداخته می شود.

الف. بیان مصادیق آیات: ابن جوزی ۲۵ روایت در بیان مصادیق آیات با واژه قال از امیرالمؤمنین نقل کرده است، از این قرار: ۱. روایات صحیح، ۱۵ مورد (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۶۸، ۲۳۳، ۴۰۴، ۴۸۹، ۵۵، ص ۲۳۵؛ ج ۲، ص ۵۱۸، ۵۷؛ ج ۳، ص ۱۱۲، ۲۵۵؛ ج ۴، ص ۱۳۷، ۱۹۰، ۳۹، ص ۴۴۸، ۴۵)؛ ۲. روایات ضعیف، ۱۰ مورد. از این روایات دو مورد، مخالف ظاهر آیات قرآن اند (همان، ج ۲، ص ۵۰؛ ج ۳، ص ۳۹) و چهار مورد دارای سند ضعیف و روایات معارض در منابع شیعه و سنی است (همان، ج ۱، ص ۳۰۰، ص ۵۵؛ ج ۲، ص ۵۱۱؛ ج ۴، ص ۱۸) و ۴ مورد از آنها در منابع شیعی نقل نشده است (همان، ج ۱، ص ۴۵؛ ج ۲، ص ۴۸۹؛ ج ۳، ص ۸؛ ج ۴، ص ۱۷۶).

برای نمونه، ابن جوزی، در تفسیر آیه «وَ الَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» (زمر، ۳۳)، در معرفی فردی که صدق یعنی دعوت رسول خدا را پذیرفت، از قول علی بن ابی طالب(ع) آورده که او ابوبکر بوده است (همان، ج ۴، ص ۱۸).

طبری این قول را با این سند آورده است: حدثني احمد بن منصور، قال: ثنا احمد بن مصعد المروزي، قال: ثنا عمر بن ابراهيم بن خالد عن عبد الملك بن عمير عن اسيد بن صفوان عن علي رضي الله عنه. (طبری، ۱۴۱۲، ج ۲۴، ص ۳)

در این سند عمر بن ابراهیم بن خالد که از نظر علمای رجال اهل سنت فردی دروغگو، سازنده احادیث جعلی و ضعیف است وجود دارد. سمعانی گفته است که او مورد اعتماد نیست. او روایات ناشناخته‌ای نقل می‌کرد (سمعانی، ۱۴۰۸، ج ۵، ص ۵۴). ابن جوزی نیز از دارقطنی آورده که او دروغگو و حدیث ساز است (ابن جوزی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۱۵ و ۳۲۰). ذهبی نیز از دارقطنی آورده که او دروغگوست و از خطیب نقل کرده که او غیر ثقه است (ذهبی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۱۸۰).

ابن جوزی در کتاب «الموضوعات» احادیث خلافت ابوبکر و احادیث فضائل عمر را به دلیل دروغگو و حدیث ساز بودن عمر بن ابراهیم بن خالد موضوع و ساختگی دانسته است (ابن جوزی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۱ و ۳۲۰)؛ اما در زادالمسیر روایتی را که از طریق همین فرد در فضیلت ابوبکر بر سایر مؤمنین نقل شده، از احادیث معتبر به شمار آورده است.

ب. واژه شناسی: ابن جوزی در توضیح برخی واژه‌ها و عبارات قرآنی، ۱۳ روایت از امیرالمؤمنین (ع) نقل کرده است که نتیجه حاصله پس از نقد و بررسی سندی و متنی از قرار ذیل است: ۱. نه مورد روایت صحیح (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۲۰، ص ۴۰، ص ۴۱۲؛ ج ۲، ص ۵۳۵؛ ج ۳، ص ۲۵۷، ص ۳۱۷؛ ج ۴، ص ۲۲۳، ص ۲۲۹، ص ۳۱۰)؛ ۲. چهار مورد، روایت ضعیف. دو مورد از این روایات معارض با روایات ائمه (ع) است (همان، ج ۱، ص ۳۳۰، ص ۳۲۱) و دو مورد در سایر منابع شیعه نقل نشده است (همان، ج ۱، ص ۲۵؛ ج ۴، ص ۱۷۳)

برای نمونه، ابن جوزی، در تفسیر آیه «ثُمَّ أَنْشَأْنَا خَلْقًا آخَرَ» (مؤمنون، ۱۴)، در توضیح مفهوم واژه «أنشأنا» روایتی از علی (ع) نقل کرده است. در این روایت امیرالمؤمنین، مراحل خلقت انسان (جنین) را هفت مرحله بیان فرموده اند. (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۲۵۷)

جایگاه روایات تفسیری اهل بیت (ع) در زادالمسیر | ۱۶۹

این روایت از امیرالمؤمنین مطابق ظاهر آیات قرآن، مراحل خلقت انسان را هفت مرحله می داند (حج، ۵: مؤمنون، ۱۴).

ج. بیان جزئیات قصص: ابن جوزی در بیان جزئیات قصص انبیاء و امت‌های گذشته ۱۱ روایت را با واژه «قال» نقل کرده است، از این قرار: ۱. پنج روایت صحیح (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۶۵، ص ۱۱۲، ص ۳۴۴؛ ج ۳، ص ۳۲۱، ص ۴۸۵)؛ ۲. شش روایت ضعیف. چهار مورد از این روایات مخالف با ظاهر آیات و معارف قرآن است (همان، ج ۱، ص ۱۵۸؛ ج ۳، ص ۱۵۳، ص ۵۷۲، ص ۵۷۴) و یک روایت با روایات پیامبر (ص) معارض است (همان، ج ۳، ص ۳۷۷). یک مورد نیز با عقل مخالفت دارد و در متن آن غلو دیده می شود (همان، ج ۳، ص ۱۰۹).

برای مثال، ابن جوزی، در تفسیر آیه «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى» (طه، ۱۲) از علی (ع) و ابن مسعود نقل کرده است که کفش‌های موسی از پوست الاغ مرده بود؛ به همین دلیل خداوند به او فرمان داد تا کفش‌هایش را در سرزمین مقدس از پا بیرون کند. (همان، ج ۳، ص ۱۵۲)

مفسران اهل سنت، در این باره، دو قول متفاوت از امیرالمؤمنین نقل کرده اند: برخی از او، نجس و از پوست الاغ بودن کفشهای موسی را نقل کرده اند (طبری، ۱۴۱۲، ج ۱۶، ص ۱۰۹؛ ابن ابی حاتم، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۱۲۴۱؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۵۵) و برخی دیگر، تماس قدم‌های موسی با خاک سرزمین مقدس و برکت یافتن او بدین عمل را از ایشان، نقل کرده‌اند. (ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۶، ص ۲۴۰؛ ماوردی، بی تا، ج ۳، ص ۳۹۶؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۱، ص ۱۷۳)

در منابع شیعه اقوال مختلفی در این باره نقل شده است. شیخ طوسی از امیرالمؤمنین (ع) نقل کرده که موسی کفش‌هایش را در آورد تا پاهایش به خاک سرزمین مقدس متبرک شود. (طوسی، بی تا، ج ۷، ص ۱۶۷)؛ اما طبرسی و مجلسی از امام صادق (ع) نقل کرده اند که فرمود: کفش‌های موسی از پوست الاغ مرده بود. (طبرسی، ۱۳۷۳، ج ۷، ص ۱۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۳، ۴۲)

مجلسی روایت دیگری در تأویل این آیه از امام صادق(ع) نقل کرده است که فرمود: «فاخلع نعلیک یعنی ارفع خوفیک»؛ یعنی خداوند به موسی امر فرمود تا ترس از به خطر افتادن خانواده و ترس از فرعون را از خود دور کند. (مجلسی، همان، ص ۶۴)

در منابع روایی شیعه روایتی نیز از امام زمان(ع) در این باره نقل شده است که ایشان فرمود، به موسی دروغ بسته و گفته اند که کفش‌هایش از پوست الاغ مرده بوده است؛ چرا که این افراد با این سخن خود، موسی را جاهل به علم حلال و حرام دانسته و جایگاه نبوت را تنزل داده‌اند. (صدوق، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۴۶۰؛ طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۴۶۳؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۳۲۳؛ مجلسی، همان، ج ۸۰، ص ۲۳۶-۲۳۷)

بر اساس ظاهر آیه مورد نظر نیز عمل موسی(ع) تنها برای تواضع و فروتنی به درگاه پروردگار و تبرک جستن به مکان مقدس بوده و قول نقل شده از سوی ابن جوزی در این باره سخن نادرستی است که به امیرالمؤمنین نسبت داده شده است.

د. بیان جزئیات احکام: ابن جوزی هفت روایت از امیرالمؤمنین(ع) در بیان جزئیات احکام فقهی نقل کرده است، از این قرار: ۱. سه روایت صحیح (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۵۸، ص ۱۵۹ و ج ۳، ص ۲۷۶)؛ ۲. چهار روایت ضعیف. این چهار روایت با روایات سایر ائمه و با فقه شیعه در تعارض است (همان، ج ۱، ص ۱۵، ص ۱۶۸-۱۶۹، ص ۵۴۶، ص ۵۷۹). برای نمونه ابن جوزی، در تفسیر آیه «بسم الله الرحمن الرحيم» (حمد، ۱) از علی(ع) و برخی صحابه و تابعین نقل کرده است که بلند خواندن «بسم الله الرحمن الرحيم» در نماز سنت پیامبر(ص) نیست. (همان، ج ۱، ص ۱۵). در منابع شیعه و سنی روایاتی از اهل بیت(ع) نقل شده است که همگی بر بلند خواندن «بسم الله الرحمن الرحيم» اتفاق نظر دارند و با آنچه ابن جوزی از علی علیه السلام نقل کرده در تعارض است. (نک: شیخ صدوق، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۳۱؛ طوسی، ۱۳۶۳، ص ۳۱۳؛ حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۶، ص ۸۶؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۱۶۶؛ جصاص، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۱۸؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۰۶؛ فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۱، ص ۲۰۵؛ نووی، بی نا، ج ۳، ص ۲۴۲)

هـ. سبب نزول: ابن جوزی، دو روایت در سبب نزول آیات قرآن از علی (ع) نقل کرده و در نقل هر دو مورد دچار خطا شده است. برای نمونه، ابن جوزی، در تفسیر آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ» (بقره، ۱۰۷) اکثریت مفسران اهل سنت همان مفسران شیعه روایت جانفشانی امیرالمؤمنین (ع) در لیلۃ المبیت، شب هجرت رسول خدا از مکه به مدینه را نقل کرده و به عنوان یکی از اقوال در تفسیر این آیه پذیرفته اند؛ اما ابن جوزی برخلاف دیگر مفسران اهل سنت از نقل آن خودداری نموده است. (نک: ابن ابی حاتم، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۱۷۹۹؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۱۲۶؛ حاکم نیشابوری، بی تا، ج ۳، ص ۴؛ حاکم حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۱۲۲-۱۲۳؛ ابن اثیر، بی تا، ج ۴، ص ۲۵؛ فخررازی، ۱۴۲۰، ج ۵، ص ۳۵۱؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۳، ص ۲۱؛ ابن حجر، ۱۴۱۸، ج ۱، ص ۵۲۹؛ عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۰۱؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۵۳۵؛ بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۴۴۲؛ طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۴۹؛ ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۷۲)

در قول دیگری که ذیل آیه ۱۳ سوره رعد نقل شده، ابن جوزی قولی را به امیرالمؤمنین (ع) نسبت داده است که نام سیف بن عمر کذاب و وضاع در سلسله سند آن قرار دارد. علمای رجال اهل سنت او را تکذیب کرده اند. ابوجعفر محمد بن عمرو عقیلی گفته که او ضعیف است (عقیلی، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۱۷۵) و ابن ابی حاتم گفته که او متروک الحدیث است (ابن ابی حاتم، ۱۴۱۹، ج ۴، ص ۲۷۸ و ج ۷، ص ۱۲۶) و طبری گفته که او در تاریخ خطاهای فاحشی دارد (طبرانی، ص ۸۱) و ذهبی گفته که او روایات مجهول بسیاری ساخته و بزرگان علمای رجال اهل سنت را نام برده است که همگی او را تضعیف کرده و احادیش را منکر دانسته اند (ذهبی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۲۵۶).

این روایت را طبری، با این سند نقل کرده است: حدثنی المثنی قال ثنا اسحق قال ثنا عبدالله بن هاشم قال ثنا سیف عن أبي روق عن أبي أيوب عن علي. (طبری، ۱۴۱۲، ج ۱۳، ص ۸۴-۸۵)

۲.۳. روایات امیرالمؤمنین (ع) در زادالمسیر منقول با واژه «رُوي»

ابن جوزی ۳۶ روایت از امیرالمؤمنین (ع) با تعبیر «رُوي» نقل کرده است که اینک د به بررسی نمونه‌هایی از آنها پرداخته می شود:

الف. بیان مصادیق آیات: ۱۳ روایت از امیرالمؤمنین (ع) در بیان مصادیق آیات در زادالمسیر نقل شده است، از این قرار: ۱. چهار روایت صحیح (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۲۱، ص ۲۲۴؛ ج ۲، ص ۳۷۳، ص ۵۱۳؛ ۲. نه روایت ضعیف. دو روایت از آنها مخالف با ظاهر آیات قرآن است (همان، ج ۴، ص ۲۲۲ و ص ۳۶۵) و پنج روایت، معارض با سایر روایات است (همان، ج ۱، ص ۲۹۹، ص ۴۲۱؛ ج ۲، ص ۱۲۰؛ ج ۳، ص ۲۱۵، ص ۴۵۶) و دو روایت را دیگر مفسران شیعه و سنی در تفاسیرشان نقل نکرده اند (همان، ج ۱، ص ۱۳۶، ص ۱۳۹) برای نمونه، ابن جوزی، در تفسیر آیه «أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (نساء، ۵۴) در تعیین مصداق «الناس» یعنی کسی که مورد حسد واقع می شود، از علی بن ابی طالب (ع) روایت کرده است که آنها پیامبر (ص) و ابوبکر و عمر هستند. (همان، ج ۱، ص ۴۲۱)

قولی را که ابن جوزی از حضرت علی (ع) نقل کرده است، قبل از او طبرانی و ثعلبی بدون سند از آن حضرت نقل کرده اند. (نک: طبرانی، ۲۰۰۸، ج ۳، ص ۲۵۱؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۳۲۹)

روایات منابع شیعی در تفسیر این آیه به اهل بیت (ع) در حد استفاضه است: یعنی در هر طبقه بیش از سه نفر و با سندهای بسیار آن را نقل کرده اند (شهید ثانی، ۱۴۰۸، ص ۶۹) و اگر قرار باشد، در تفسیر این آیه کسی را به رسول خدا (ص) ملحق کرد، اهل بیت ایشان از هرکسی سزاوارترند (نک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۶۱۱) و ملحق نمودن صحابه به پیامبر (ص) در تفسیر این آیه نارواست. منتها این الحاق از سوی مفسران بعدی انجام گرفته است (نک: ماوردی، بی تا، ج ۱، ص ۴۹۷).

جایگاه روایات تفسیری اهل بیت (ع) در زادالمسیر | ۱۷۳

ب. واژه شناسی: ابن جوزی، در توضیح واژگان و عبارات قرآنی شش روایت از علی (ع) نقل کرده است، از این قرار: ۱. دو روایت صحیح (ابن جوزی ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۱۲۱؛ ج ۴، ص ۲۸)؛ ۲. چهار روایت ضعیف. منتها این چهار روایت در منابع مهم لغوی و تفسیری از امیرالمؤمنین نقل نشده است (همان، ج ۱، ص ۱۹-۲۰؛ ج ۲، ص ۳۷۳؛ ج ۴، ص ۸۸، ص ۱۹۹). برای مثال در تفسیر آیه «حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ» (هود، ۴۰) و در توضیح واژه «تنور» چهار قول از علی (ع) نقل کرده که عبارت‌اند از: اسمی بر روی زمین، روشنایی صبح، طلوع فجر و طلوع خورشید. (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۳۷)

در منابع لغوی روشن‌ترین معنای واژه «تنور»، مشتق از ماده «نور» عبارت از جایی دانسته شده است که در آن نان پخته می‌شود (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۸، ص ۱۱۴؛ جوهری، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۶۰۲). لغویان معتقدند که این واژه در همه زبان‌ها به این شکل و همین معنا به کار رفته و این واژه، فارسی معرب و از واژه‌های دخیل در زبان عربی است. (فراهیدی، همان؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۹۵)

طبق روایاتی از اهل بیت (ع) جوشش آب در زمان طوفان از مسجد کوفه بوده و این مسجد محل پختن نان و تنور حضرت آدم بوده است. البته برای «تنور» معانی دیگری هم بیان شده است که دور از ذهن و غیر قابل قبول به نظر می‌رسد. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۱، ص ۳۳؛ طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۳۴۰)

ج. بیان جزئیات قصص: ابن جوزی در شرح جزئیات قصص یک روایت از امیرالمؤمنین (ع) در شرح جزئیات پیروزی مسلمانان در جنگ بدر نقل کرده است. او در تفسیر آیه «يُؤْتِكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ» (آل عمران، ۱۲۵)، از علی (ع) نقل کرده است که در حال آب کشیدن از چاه بدر بودم که سه بار باد شدیدی وزید. هر بادی که می‌وزید، شدیدتر از باد قبلی بود؛ باد اول، جبرئیل به همراه دو هزار نفر از فرشتگان همراه رسول خدا بودند؛ باد دوم، میکائیل به همراه دو هزار نفر از فرشتگان از سمت راست رسول خدا (ص) بودند و باد سوم، اسرافیل به همراه هزار نفر از فرشتگان از سمت

چپ رسول خدا(ص) بودند و من سمت چپ بودم که خداوند دشمنانش را هلاک کرد.
(ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۳۲۲)

برخی از اهل سنت این روایت را از علی(ع) نقل کرده اند (ابویعلی موصلی، بی تا، ج ۱، ص ۳۸۰؛ حاکم نیشابوری، بی تا، ج ۳، ص ۶۸-۶۹؛ بیهقی، بی تا، ج ۳، ص ۵۵؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۴، ص ۱۹۳-۱۹۴؛ سیوطی، ۱۳۲۹، ص ۲۰۰-۲۰۱).

۵. بیان جزئیات احکام: ابن جوزی در بیان جزئیات احکام فقهی ۱۳ روایت از امیرالمؤمنین(ع) نقل کرده است، از این قرار: ۱. هشت روایت صحیح (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۶۱، ص ۱۹۷، ص ۴۰۹، ص ۴۸۲، ص ۵۱۱، ص ۵۱۸، ص ۵۱۹، ص ۵۲۰)؛ ۲. پنج روایت ضعیف. پنج روایت از آنها با روایات امیرالمؤمنین و دیگر ائمه(ع) معارض است (همان، ج ۱، ص ۱۶۴، ص ۱۹۹، ص ۱۶۹، ص ۲۱۲، ص ۲۵۵)

برای مثال، ابن جوزی در تفسیر آیه «وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ» (بقره، ۲۲۸) درباره معنای واژه «قرء» از علی(ع) و برخی صحابه دیگر نقل کرده که آن به معنای حیض است. (همان، ج ۱، ص ۱۹۹)

درباره معنای واژه قرء در بین فقهای اهل سنت اختلاف بوده است. فقهای اهل کوفه به تبع نظر برخی از صحابه قرء را به معنای حیض و فقهای اهل حجاز به پیروی از برخی دیگر از صحابه قرء را به معنای پاکی و طهارت می دانستند. (نک: طبری، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۲۶۶؛ جصاص، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۵۶؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۱۷۰؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۳۰۵-۳۰۶؛ فخررازی، ۱۴۲۰، ج ۶، ص ۴۳۵-۴۳۶؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۷۴-۲۷۵)

عیاشی از امام باقر(ع) و امام صادق(ع) آورده است که فرمودند: قرء به معنای پاکی بین دو حیض است و در روایتی دیگر از امام باقر(ع) نقل است که فرمود: اهل عراق به علی(ع) [در معنای این واژه] دروغ بسته اند. زن هرگاه اولین قطره از خون حیض سوم را ببیند، عده طلاق او پایان می پذیرد. (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۱۴-۱۱۵)

جایگاه روایات تفسیری اهل بیت (ع) در زادالمسیر | ۱۷۵

فقهای شیعه درباره معنای واژه قرء اختلافی ندارند. آنان بر این که قرء به معنای پاکی و طهارت است، اجماع و اتفاق نظر دارند. (مفید، ۱۴۱۴، ج ۴۳؛ طوسی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۵۶؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳۲۶؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۲، ص ۲۱۰-۲۱۱؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۳۳۷)

هـ. سبب نزول: ابن جوزی در سبب نزول، ۳ روایت از امیرالمؤمنین (ع) نقل کرده که دو مورد از آنها صحیح است (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۳۰۵؛ ج ۴، ص ۲۴۹) و یک مورد به دلیل اضطراب در متن ضعیف است. روایت به چند وجه متفاوت نقل شده است؛ طوری که نمی توان یکی از وجوه را بر دیگری ترجیح داد (نک: شهرزوری، ۱۴۱۶، ص ۷۳-۷۴؛ شهید ثانی، ۱۴۰۸، ص ۱۴۶).

ابن جوزی در سبب نزول آیه «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» (نساء، ۴۳) از ابو عبدالرحمن سلمی روایت کرده است که علی بن ابی طالب گفت: عبدالرحمن بن عوف ما را به مهمانی دعوت کرد و شراب نوشانید و پس از آن، وقت نماز شد و مرا به امام جماعت برگزیدند و من در قرائت سوره کافرون خطا کردم که این آیه نازل شد. ابن جوزی در ادامه می گوید: «در روایت دیگری از ابو عبدالرحمن [سلمی] از علی نقل شده است که آن کسی که امام جماعت بود و در خواندن سوره کافرون خطا کرد، عبدالرحمن بن عوف بود.» (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۴۰۸)

در سبب نزول این آیه دو قول در منابع شیعه و سنی نقل شده است: یکی آن که از ابن عباس نقل شده که آن درباره گروهی از اصحاب رسول خداست که شراب می نوشیدند و در همان حال مستی بدون این که بفهمند، چه می گویند، در نماز جماعت پیامبر حاضر می شدند که این آیه نازل شد و آنها را از این کار نهی فرمود. در متن این نقل اضطرابی وجود ندارد. (نک: طبرانی، ۲۰۰۸، ج ۲، ص ۲۴۱؛ واحدی نیشابوری، ۱۴۱۱، ص ۱۵۷؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۲۱۲)

قول دیگر همان است که ابن جوزی نقل کرده و دیگر مفسران آن را با اختلاف بسیار در متن نقل کرده اند: برخی از مفسران، از کسی که به امام جماعت برگزیده شد، نام نبرده و تنها

به لفظ «رجلا» و یا «فلانا» بسنده کرده اند (نک: ابن ابی حاتم، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۵۹۸؛ واحدی نیشابوری، همان؛ ماتریدی، ۱۴۲۶، ج ۳، ص ۱۸۸؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۵۱۳؛ ابن حجر، ۱۴۱۸، ص ۸۷۵)

برخی امام جماعت را عُمَر (ماوردی، بی تا، ج ۱، ص ۴۹۸) و برخی عبدالرحمن بن عوف و برخی دیگر علی بن ابی طالب دانسته اند. (طبری، ۱۴۱۲، ج ۵، ص ۶۲؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۵۱۲؛ ابن حجر، همان، ص ۸۷۵)

۴. روایات امام حسن (ع) در زادالمسیر

ابن جوزی ۲ روایت از امام حسن (ع) در زادالمسیر در بیان مصداق آیات نقل کرده است. او در تفسیر آیه «وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحَهُ وَادْبَارَ السُّجُودِ» (ق، ۴۰) در تعیین مصداق تسبیح از علی (ع) و امام حسن (ع) نقل کرده که آن دو رکعت نماز نافله است که بعد از نماز مغرب خوانده می‌شود. (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۴، ص ۱۶۵)

این قول در تفاسیر شیعه و سنی هم از امام حسن (ع) و هم از امیرمؤمنین (ع) نقل شده است و بهترین مصداق آیه به شمار می‌رود. (طبری، ۱۴۱۲، ج ۲۶، ص ۱۱۳؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۹، ص ۱۰۷؛ طوسی، بی تا، ج ۹، ص ۳۷۵؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۲۲۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۹، ص ۳۲۸ و ص ۸۴، ص ۸۸)

قول دیگر امام حسن (ع) ذیل آیه ۳ سوره بروج نقل شده است (ابن جوزی، همان، ص ۴۲۴-۴۲۵). این قول مطابق با ظاهر آیات قرآن و از اقوال صحیح در تفسیر است.

۵. روایات امام حسین (ع) در زادالمسیر

از امام حسین (ع) نیز تنها ۲ روایت در زادالمسیر نقل شده است. یکی در بیان مصداق شاهد در آیه «وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» (هود، ۱۷) که رسول خدا (ص) را شاهی از جانب خداوند عزوجل معرفی می‌کند. (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۳۶۳)

جایگاه روایات تفسیری اهل بیت (ع) در زادالمسیر | ۱۷۷

از علی (ع)، ابن عباس، عباد بن عبدالله و انس بن مالک نقل است که مصداق شاهد در این آیه، امیرالمؤمنین (ع) است (حاکم حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۲۷۰) و این قول از امام حسن (ع) و امام حسین (ع) در تعیین مصداق شاهد در سوره بروج نقل شده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۱۵).

از امام حسین (ع) ذیل آیه ۴ سوره اسراء نقل شده است، زنی که پادشاه زمان حضرت یحیی، قصد ازدواج با او را داشت و یحیی (ع) بدلیل مخالفت با این ازدواج کشته شد، همسر برادر پادشاه بوده است (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۱۰) این قول را تنها ابن جوزی نقل کرده و در هیچ یک از منابع تفسیری شیعه و سنی نقل نشده است.

۶. روایات امام سجاد (ع) در زادالمسیر

از امام سجاد (ع) ۱۰ روایت در زادالمسیر در موضوعات ذیل نقل شده است: سه مورد درباره اختلاف قرائت (نک: ابن جوزی، همان، ج ۲، ص ۴۳۴؛ ج ۳، ص ۴۳۹ و ص ۵۲۴)؛ سه مورد در بیان مصداق (همان، ج ۲، ص ۱۱۵ و ص ۴۳۱؛ ج ۲، ص ۶ و ص ۶۴)؛ دو مورد در شرح معنای عبارت قرآنی (همان، ج ۳، ص ۴۶۷؛ ج ۴، ص ۶۴)؛ یک مورد در نسخ (همان، ج ۳، ص ۴۷۷) و یک مورد شاهد در تفسیر آیه (همان، ج ۲، ص ۵۲۷).

ابن جوزی در تفسیر آیه «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری، ۲۳) از امام علی بن الحسین روایت کرده است که مراد از «الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»، دوستی با خویشان پیامبر (ص) است؛ اما در اظهار نظری بی دلیل قول امام را رد کرده و قول ابن عباس را که گفته، مراد از آن، دوستی با پیامبر (ص) به خاطر خویشاوندی با اوست را بر قول امام ترجیح داده است (همان، ج ۴، ص ۶۴)؛ در حالی که قول امام بهترین تفسیر این آیه است و روایاتی هم از طریق همان ابن عباس در همین زمینه نقل شده؛ اما ابن جوزی به نقل چنین روایاتی از ابن عباس نپرداخته است. (ابن ابی حاتم، ۱۳۷۱، ج ۱۰، ص ۳۲۷۶؛ طبرانی، ۲۰۰۸، ج ۵، ص ۴۴۸-۴۴۹؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۸، ص ۳۱۰-۳۱۳؛ حاکم حسکانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۱۸۹-۱۹۶؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۲۱۹-۲۲۰؛ فخررازی، ۱۴۲۰، ج ۲۷، ص ۵۹۵-۵۹۶؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۶، ص ۲۱-۲۲)

۷. روایات امام باقر(ع) در زادالمسیر

مجموع روایات نقل شده از امام باقر(ع) در زادالمسیر ۷ روایت است، به این شرح: سه مورد در بیان مصداق (ابن جوزی، همان، ج ۱، ص ۹۸؛ ج ۲، ص ۳۶۳؛ ج ۳، ص ۳۳۱)؛ سه مورد در واژه‌شناسی و شرح عبارات قرآنی (همان، ج ۴، ص ۱۶۹ و ص ۴۲۱) و یک مورد در بیان جزئیات قصص پیشینیان (همان، ج ۳، ص ۱۰۵) در ۵ مورد قول نقل شده، صحیح و دو مورد مخالف روایات دیگر معصومین است (همان، ج ۳، ص ۳۳۱؛ ج ۴، ص ۴۲۱). برای مثال ابن جوزی، در تفسیر واژه شفق در آیه «فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ» (انشقاق، ۱۶) از امام باقر(ع) آورده است که آن، سیاهی باقی مانده بعد از رفتن سفیدی است (همان، ج ۴، ص ۴۲۱). ناقل این روایت، فقط جصاص است (جصاص، ۱۴۰۵، ج ۳، ص ۶۳۵). این در حالی است که برخی لغویان و مفسران، شفق را سرخی آسمان هنگام غروب خورشید معنا کرده‌اند (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۴۵؛ جوهری، ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۱۵۰۱؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۳۰، ص ۷۶؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۱۰، ص ۱۶۰؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۶۹۹؛ طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۰۶). این معنا از امام صادق(ع) هم نقل شده است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹، ص ۱۷۰ و ص ۲۴۹؛ ج ۵۶، ص ۳۳۳)

۸. روایات امام صادق(ع) در زادالمسیر

ابن جوزی ۹ روایت از امام صادق(ع) در زادالمسیر نقل کرده است: سه مورد در اختلاف قرائت (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۳۱۳؛ ج ۳، ص ۴۲۱ و ص ۳۹۹)؛ سه مورد در بیان جزئیات قصص اقوام گذشته (همان، ج ۱، ص ۵۳۸؛ ج ۳، ص ۱۰۴ و ص ۳۵۶)؛ دو مورد شرح واژگان قرآنی (همان، ج ۲، ص ۳۱۳؛ ج ۳، ص ۳۳۴) و یک مورد بیان دلیل تکرار عبارت قرآنی. (همان، ج ۱، ص ۲۶۶)

برای نمونه، ابن جوزی در تفسیر آیه «قَالَ لَا قَتْلَنَّكَ» (مانده، ۲۷) مکان قتل هابیل را از امام صادق(ع) شهر بصره نقل کرده است. (ابن جوزی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۵۳۸)

ابن جوزی همین روایت را ترجیح داده و آن بیشتر در منابع تفسیری اهل سنت نقل شده (طبرانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۳۸۴؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۴، ص ۵۱؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۶۲۶؛ فخررازی، ۱۴۲۰، ج ۱۱، ص ۲۸؛ قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۶، ص ۱۳۹)؛ اما در منابع شیعه نقل نشده است.

۹. نتایج

نتیجه ای که از مطالعه تفسیر زادالمسیر و استخراج روایات نقل شده از اهل بیت(ع) در این تفسیر و تحلیل و بررسی آن حاصل می شود، این است که مراجعه ابن جوزی به روایات اهل بیت(ع) است و روایات تفسیری اهل بیت(ع) جایگاه درخور توجهی در تفسیر ابن جوزی ندارد.

از مجموع ۲۰۰ روایت نقل شده از اهل بیت(ع) در زادالمسیر ۹۰ درصد به امیرالمؤمنین(ع)، ۱ درصد به امام حسن(ع)، ۱ درصد به امام حسین(ع)، ۵ درصد به امام سجاد(ع)، ۳/۵ درصد به امام باقر(ع) و ۴/۵ درصد به امام صادق(ع) تعلق دارد. ۵ درصد از روایات امیرالمؤمنین(ع) با سایر اهل بیت(ع) مشترک است.

ابن جوزی، علی رغم ادعای خود در نقل صحیح ترین روایات در تفسیر زادالمسیر، روایات ضعیف بسیاری از امیرالمؤمنین(ع) و دیگر اهل بیت(ع) نقل کرده و در مواردی روایات صحیح اهل بیت(ع) را بدون دلیل رد کرده است.

۱۰. منابع

۱. ابن ابی حاتم، عبدالرحمن(۱۴۱۹ق). تفسیرالقرآن العظیم. محقق: اسعد محمد طیب. ریاض: مکتبه نزار المصطفی الباز
۲. _____(۱۳۷۱ق). الجرح و التعديل. بیروت: داراحیاء التراث العربی
۳. ابن اثیر، علی بن ابی الکریم(۱۳۷۱ق). اسدالغابة. بیروت: دارالکتب العلمیة
۴. ابن جوزی، عبدالرحمن(۱۳۸۱ش). تلبیس ابلیس. مترجم: علی رضا ذکاوتی قراگزلو. تهران: مرکز نشر دانشگاهی

٥. _____ (١٤٢٢ق). زادالمسیر فی علم التفسیر. محقق: مهدی عبدالرزاق. بیروت: دارالکتب العربی
٦. _____ (١٣٨٦ق). الموضوعات. محقق: عبدالرحمن محمد عثمان. مدینة منورة: مكتبة السلفية
٧. ابن حجر، احمد (١٤١٨ق). العجائب فی بیان الاسباب. محقق: عبدالحکیم محمد الانیس. السعودية: دار ابن جوزی
٨. ابن خلکان، احمد بن محمد (٣٦٤ش). وفيات الاعیان. محقق: احسان عباس. قم: منشورات الشريف الرضی
٩. ابن عطیه، عبدالحق (١٤٢٢ق). المحرر الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز. محقق: عبدالسلام عبدالشافی محمد. بیروت: دارالکتب العلمیة
١٠. ابن کثیر، اسماعیل (١٤١٩ق). تفسیر القرآن العظیم. محقق: محمد حسین شمس الدین. بیروت: دارالکتب العلمیة
١١. ابن منظور، محمد بن مکرم (١٤١٤ق). لسان العرب. بیروت: دارصادر
١٢. البار، محمد علی (١٩٩١م). خلق الانسان بین الطب و القرآن. سعودیة: دارالسعودیة للنشر والتوزیع
١٣. بحرانی، سید هاشم (١٤١٥ق). البرهان فی تفسیر القرآن. قم: موسسه بعثت
١٤. بخاری، محمد بن اسماعیل (١٤٠٦ق). الادب المفرد. بیروت: مؤسسة الکتب الثقافیة
١٥. بیهقی، احمد بن حسین (بی تا). السنن الکبری. بیروت: دارالفکر
١٦. الثعلبی، احمد بن محمد (١٤٢٢ق). الكشف والبیان. محقق: ابی محمد ابن عاشور. بیروت: داراحیاء التراث العربی
١٧. جصاص، احمد بن علی (١٤٠٥ق). احکام القرآن. محقق: محمد صادق قمحوی. بیروت: دار احیاء التراث العربی
١٨. جوهری، اسماعیل بن حماد (١٣٧٦ق). الصحاح. محقق: احمد عبدالغفور عطار. بیروت: دارالعلم للملایین
١٩. حاکم حسکانی، عبیدالله بن عبدالله (١٤١١ق). شواهد التنزیل. محقق: محمد باقر محمودی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
٢٠. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (بی تا). المستدرک علی الصحیحین. محقق: یوسف عبدالرحمن مرعشلی؛ بی تا، بی جا
٢١. حرعاملی، محمد بن حسن (١٤١٤ق). وسائل الشیعه. محقق: مؤسسه آل البیت علیهم السلام. قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام
٢٢. الدوری، یحیی بن معین (١٤١٤ق). تاریخ یحیی بن معین. محقق: عبدالله احمد حسن. بیروت: دارالقلم
٢٣. ذهبی، محمد بن عثمان (١٤١٣ق). سیر اعلام النبلاء. محقق: حسین اسد. بیروت: مؤسسة الرسالة
٢٤. _____ (١٤١٣ق). الکاشف فی معرفة من له رواية فی کتب الستة. جدة: دارالقبلة للثقافة الاسلامیة
٢٥. _____ (١٣٨٧ق). میزان الاعتدال. محقق: علی محمد بجای. بیروت: دارالمعرفة

۲۶. زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق). الکشاف. مصحح: مصطفی حسین احمد. بیروت: دارالکتب العربی
۲۷. سمعانی، عبدالکریم بن محمد (۱۴۰۸ق). الثقات. محقق: عبدالله عمر البارودی. بیروت: دارالجنان
۲۸. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (۱۴۰۴ق). الدرالمشور. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی نجفی
۲۹. شهرزوری، عثمان بن عبدالرحمن (۱۴۱۶ق). مقدمه ابن صلاح. دارالکتب العلمیة. بیروت: بی نا
۳۰. شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۰۸ق). الرعايه فی علم الدرايه. محقق: عبدالحسین محمد علی نقال. قم: مکتبه آیت الله العظمی المرعشی النجفی
۳۱. صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۴۰۴ق). عیون اخبارالرضا. محقق: حسین الاعلمی. بیروت: مؤسسة الاعلمی
۳۲. طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۴ش). المیزان فی تفسیر القرآن. مترجم: محمد باقر موسوی همدانی. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم دفتر انتشارات اسلامی
۳۳. طبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد (۱۴۰۳ق). الاوائل. محقق: محمد شکور بن محمود الحاجی. بیروت: دارالفرقان
۳۴. _____ (۲۰۰۸م). التفسیر الکبیر. اربد: دارالکتب الثقافی
۳۵. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۲ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. مصحح: فضل الله یزدی طباطبائی. تهران: ناصر خسرو
۳۶. طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفة
۳۷. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵ش). مجمع البحرین. محقق: احمد حسینی اشکوری. تهران: مرتضوی
۳۸. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). الامالی. محقق: مؤسسه بعثت. قم: دارالثقافة
۳۹. _____ (۱۳۶۳ش). الاستبصار؛ محقق. سید حسن موسوی خراسان. تهران: دارالکتب الاسلامیة
۴۰. _____ (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. مصحح: احمد حبیب عاملی. بیروت: دار احیاء التراث العربی
۴۱. العقیلی، ابوجعفر محمد بن عمرو (۱۴۱۸ق). الضعفاء. محقق: عبدالمعطی امین قلجعی. بیروت: دارالکتب العلمیة.
۴۲. عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰ق). تفسیر عیاشی. محقق: هاشم رسولی. تهران: مکتبه العلمیة الاسلامیة
۴۳. فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر. بیروت: دار احیاء التراث العربی
۴۴. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). العین. قم: هجرت
۴۵. قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴ش). الجامع لاحکام القرآن. تهران: ناصر خسرو
۴۶. ماوردی، علی بن محمد (بی تا). النکت و العیون. محقق: سید بن عبدالمقصود عبدالرحیم. بیروت: دارالکتب العلمیة
۴۷. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق). بحارالانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی
۴۸. مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۴ق). احکام النساء. محقق: مهدی نجفی. بیروت: دارالمفید

۴۹. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۰ق). تحریر الوسیله. نجف اشرف: الآداب
۵۰. نسائی، احمد بن شعيب (۱۴۰۶ق). الضعفاء والمتروكين. بیروت: دارالمعرفة
۵۱. نووی، ابو زکریا محیی‌الدین بن شرف (بی تا). المجموع. بیروت: دارالفکر
۵۲. واحدی نیشابوری، علی بن احمد (۱۴۱۱ق). اسباب النزول. محقق: کمال بسیونی زغلول. بیروت: دارالکتب العلمیة
۵۳. امینی، نوروز (بهار و تابستان ۱۳۹۲ش). «چگونگی تعامل طبری، ثعالبی و ابن کثیر با روایات اهلبیت علیهم السلام»، مجله پژوهش‌های قرآن و حدیث، سال چهل و ششم، شماره یکم
۵۴. نوری، اعظم (بی تا). «روایات امام صادق علیه السلام در تفسیر المحرر الوجیز»، مجله بینات، شماره ۷۶، سال نوزدهم
۵۵. نوریها، شهیده (بی تا). «روایات امام صادق علیه السلام در کشف الاسرار میدی»، مجله بینات، شماره ۷۶، سال نوزدهم